

ULISA: Uluslararası Çalışmalar Dergisi *Journal of International Studies*

Cilt 6, Sayı 2 - Volume 6, Number 2

Hakan SAMUR* Merve ÖZTÜRK**

* Prof. Dr.; Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Batman Üniversitesi, Batman, Türkiye; hakan.samur@batman.edu.tr; 0000-0003-1980-9347.

** Arş. Gör.; Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Batman Üniversitesi, Batman, Türkiye; merve.simdi@batman.edu.tr; 0000-0001-5902-6588.

Türkiye'nin Diasporadaki Ezidileri: Anavatanla Bağların Yeniden Güçlendirilmesi Ve Muhtemel Etkileri

Ezidiler, Mezopotamya'nın kadim etno-dini topluluklarından biridir. Birkaç on yıl öncesine kadar, Türkiye'nin güneydoğusu da onların esas yerleşim alanları arasındaydı. Farklı bir inanca mensup olmaktan dolayı maruz kaldıkları sosyo-ekonomik zorluklar nedeniyle neredeyse tamamı Avrupa'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Büyük çoğunluğu Almanya'ya giden Ezidiler ve orada doğan nesilleri, bambaşka bir politik ve toplumsal iklimde kurdukları yeni yaşantılarla bazı kazanımlar ve kayıplar yaşamışlardır. Bu arada Avrupa Birliği'ne uyum reformları vasıtasıyla Türkiye'de 2000'li yılların başlarında ciddi demokratikleşme adımları atılınca, Ezidiler de eski yurtlarıyla bağlarını yeniden ve çeşitli kanallardan güçlendirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada, çoğunluğu Ezidilerle yapılan röportajlara dayanarak, onların eski yurtlarıyla bağlarını daha fazla güçlendirmelerinin koşulları ve muhtemel etkileri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ezidiler, Türkiye, Demokratikleşme, Etno-Dini Topluluk.

Türkiye's Ezidis In Diaspora: Re-Strengthening Ties With The Homeland And Its Possible Implications

Ezidis are one of the ancient ethno-religious communities of Mesopotamia. Until a few decades ago, southeastern Türkiye was among their main settlements. Almost all of the Ezidis had to migrate to Europe because of the socio-economic difficulties they faced due to belonging to a different religious belief. Most of the Ezidis migrated to Germany. While some were better-off some were worse-off with the new lives they established in a completely different political and social climate. Meanwhile, when serious democratisation steps were taken in Türkiye in the early 2000s through the reforms for harmonisation with the European Union, the Ezidis also tried to strengthen their ties with their former homeland through various channels. In this study, based on interviews largely with Ezidis, the conditions and possible effects of the Ezidis' further strengthening of their ties with their former homeland are analysed.

Keywords: Ezidis, Türkiye, Democratisation, Ethno-Religious Community.

Araştırma Makalesi | Original Article

Atıf: *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2 (2022), ss. 79-92.

Citation: *Ulisa: Journal of International Studies*, Vol 6, No 2 (2022), pp. 79-92.

Başvuru 29.11.2022 Received | Kabul 30.12.2022 Accepted

Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ULİSA) tarafından yayınlanmaktadır.
Ulisa: Journal of International Studies is published by the Institute for International Relations and Strategic Research (ULİSA).
E-ISSN:2602-3245 | <https://aybu.edu.tr/yulisa>

Türkiye'nin Diasporadaki Ezidileri: Anavatanla Bağların Yeniden Güçlendirilmesi ve Muhtemel Etkileri

1. Giriş

3 Haziran 2022 tarihinde 90'lı yaşlarında Almanya'da vefat eden yaşlı bir Ezidi'nin cenazesi, Türkiye'nin güneydoğusunda küçük bir köy mezarlığında toprağa verildi. Yaklaşık 30 yıl önce, hayatının büyük bölümünü geçirdiği bu köyden ayrılarak Almanya'ya gitmek zorunda kalan yaşlı kadının naaşıyla beraber onlarca Ezidi de cenazeye katılmak için köye geldiler. 12 Haziran'da ise yine Batman'ın Beşiri ilçesinde bulunan ve Ezidiler açısından kutsal kabul edilen Şeyh Evinda Ziyareti'nde yine çoğunluğu Avrupa'dan gelen daha kalabalık bir grup 45 yıl aradan sonra kendi inançlarına uygun bir şekilde bayramlarını kutladılar. Yılların getirdiği bakımsızlık ve define arayıcılarının verdiği hasar nedeniyle artık sadece bir duvarının yarısı ayakta kalmış olsa da bu Ziyaret mekânında edilen duaların, kesilen kurbanların ve söylenen ağıtların Ezidiler açısından değeri çok büyüktü. Gerek cenaze gerekse başka vesilelerle bölgeye gelen Ezidilerin sayısında son yıllarda büyük artış yaşanırken, Şeyh Evinda Ziyareti'nin restore edilmesi için devletin desteğiyle bir proje de hayata geçirilmiştir. Sadece bu Ziyaret değil, eskiden yaşadıkları köyler, mezarlıklar ve diğer mekânlar Ezidiler tarafından yeniden inşa edilmektedir. Oysaki Ezidilik inancına mensup olan bütün bu insanlar ya da onların anne babaları, geçmişte yaşadıkları zorluklar nedeniyle buralardan göç etmişler ve Türkiye'de neredeyse hiç Ezidi kalmamıştı.

Yaklaşık yarım asırlık bir zaman diliminde Türkiye'nin Ezidileri üç farklı dönemi yaşamlarında tecrübe etmişlerdir: Önce, yüzlerce yıldır yaşadıkları topraklarında, ağırlaşarak devam eden kimi zorluklara maruz kalmışlar; ardından, başta Almanya olmak üzere göç ettikleri Avrupa ülkelerinde kendilerine yepyeni bir yaşam çevresi inşa etmişlerdir. Son 15-20 yıllık dönemde ise, bırakıp gitmek zorunda kaldıkları eski topraklarıyla bağlarını yeniden güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı, bir inanç topluluğu olan Ezidiler'de gözlemlenen "eski topraklarıyla yeniden bağlarını güçlendirme" yönündeki bu uyanışı ve muhtemel sonuçlarını analiz etmektir. Söz konusu amacı gerçekleştirmek için temel bilgi kaynağımız ise yakın geçmişin Türkiye'deki ve/veya Avrupa'daki süreçlerini bizzat yaşamış Ezidilerin tecrübeleri, gözlemleri ve düşünceleridir. Türkiye Ezidilerinin neredeyse tamamı Almanya'ya göç etmiştir. 2022'nin Haziran ve Temmuz ayları içerisinde Almanya'dan Türkiye'yi ziyarete gelen Ezidilerle, onların dışında hala az da olsa bölgede yerleşik bulunan Ezidilerle ve kısmen de Ezidi olmayan fakat onları yakından tanıyan bölge halkından kişilerle yüz yüze gerçekleştirdiğimiz yarı yapılandırılmış mülakatlar araştırmamızın en önemli bilgi kaynağını oluşturmaktadır. Mülakatlar, geçmişte yerleşik Ezidi nüfusunun en fazla olduğu ve dolayısıyla diaspora Ezidilerinin de en fazla ziyaret ettikleri Batman, Beşiri ve Viranşehir merkezlerinde gerçekleştirilmiştir. 47'si Batman ili ve Beşiri ilçesinde, dokuzu da Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesinde olmak üzere Almanya'dan ziyaret için gelen 56 Ezidi ile yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, beş yerleşik Ezidiyle ve 13 de Ezidi olmayan bölge insanıyla mülakat yapılmıştır. Gerekli yerlerde mülakat verenlerin yaş veya cinsiyet özellikleri paylaşılmıştır. Belirtmek gerekir ki Almanya'da yaşayan Ezidilerden mülakata katılanların 44'ü ve hâlihazırda ülkede yerleşik olanların tamamı 45 yaş ve üzerindedir. Yani büyük çoğunluğu hem geçmiş dönemleri hem de günümüzü kıyaslayıp açıklayabilecek bireysel yaşamışlıklara sahiptirler. Almanya'dan gelenlerden 45 kişi, yerleşik Ezidilerden de dört kişi erkek; diğerleri kadındır. Ezidiler hakkındaki gözlemlerine başvurulmuş ama Ezidi olmayan 13 katılımcı ise farklı yaş ve cinsiyet gruplarındandır.

Makalenin son bölümünde, muhtemel bir geri dönüşün ya da yeniden kurulacak güçlü bağların Ezidiler ve Türkiye açısından yol açabileceği etkileri ortaya koymaya çalıştık. Elbette ki böyle bir analizi, Ezidilerin önceki dönemlerde yaşadıklarından bağımsız olarak yapabilmek mümkün değildir. Bu bakımdan, ikinci bölümde, Ezidilerin Türkiye'den göç etme sebepleri, üçüncü bölümde ise Avrupa'daki diaspora yılları ele alınmıştır. Bütün bunlara geçmeden önce ise Ezidilik ve Ezidiler hakkında genel bazı bilgileri paylaşmak faydalı olacaktır.

2. Ezidilik ve Ezidiler

Gerek Ezidi kelimesinin kökeni gerekse de Ezidilerin tarihleri, kültürleri ve ritüelleri her zaman spekülatif tartışmaların konusu olmuştur (Lescot, 2009: 10; Drover, 1940: 391; Driver, 1922: 200). Bunun böyle olmasında dış baskılardan korunabilmek adına kapalı bir toplum şeklinde kalmalarının ve Ezidiler arasında yazılı değil de sözlü anlatım yoluyla aktarımın yaygın olmasının payı büyüktür (Kreyenbroek, 2014; Allison, 2001; Omarkhali, 2017). Hatta topluluğun adlandırılmasında bile bir ikilem yaşanmakta ve pek çok kaynaktan Yezidi olarak geçmektedir. Buna rağmen, hem çalışmamızda birebir muhatabımız olan kişilerin hem de genel olarak dünya üzerindeki topluluk üyelerinin büyük çoğunluğu artık Ezidi adlandırmasını benimsedikleri için doğrudan alıntı yapılan kısımlar hariç çalışmamızda da bu şekilde kullanılmıştır.

Ezidilerin 12.-13. yüzyıllarda İslam'ın içerisinde farklı bir grup olarak ortaya çıktıkları ancak zamanla Zerdüştlük, Manicilik, Sabilik, Şamanizm, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi pek çok dinden etkilenerek artık İslam'la alakası kalmayan sentez bir inanışa sahip oldukları yaygın bir anlatıdır (Guest, 1987; Asatrian ve Arakelova, 2014; Fuccaro, 1999: 9). Buna rağmen, Ezidiliğin kökenlerinin çok daha öncesine dayandığını ileri süren görüşler de bulunmaktadır (Lescot, 2009; Kreyenbroek, 2014: 5; Barış, 2014: 279). Genel olarak kabul edilen, Ezidilerin Kürt olduklarıdır. Ayrıca, tarihleri boyunca Ezidiler gerek inanç ve buna dayalı olarak şekillenen kültürlerindeki farklılıklardan dolayı gerekse de dönemsel siyasi güç mücadelelerinden dolayı sık sık zorluklar yaşamışlardır. İstikrarlı ve güvenli bir toplumsal düzene kavuşamayarak baskı ve göçlere maruz bırakılmışlardır. Hatta tarihsel ve sosyolojik gerçeklerin göz ardı edilmesi pahasına pek çok zaman tahrif ve asimilasyon çabalarının öznesi haline gelmişlerdir. Örneğin heterodox inançlarından dolayı kimi Müslüman kesimler tarafından Kürt olmadıkları iddia edilirken (Bruinessen, 1992: 29), Süryani soyundan geldikleri (Fuccaro, 1999: 159) ya da Ermenilerle yakınlıklarının bulunduğu (Yalkut, 2001: 29) bile öne sürülmüştür.

Esas yerleşim bölgeleri ve kutsal mekânları Irak ve Suriye'nin kuzeyi ile Türkiye'nin güneydoğusundadır. Dünyadaki toplam Ezidi nüfusunun 700 bin ile 1 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir (IRCC, 2017). Maruz kaldıkları olumsuzluklar nedeniyle 19. yüzyıldan itibaren Rusya'ya, İran'a, Gürcistan'a ve Ermenistan'a göç etmişler; 1960'lardan itibaren ise başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine yönelmişlerdir. Özellikle Ağustos 2014'ten itibaren Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) örgütünün Irak'ta Ezidilere yönelik katliam ve kötü muamelelerinden sonra artan göçlerle birlikte bugün Almanya'da 200 bin civarında Ezidinin bulunduğu tahmin edilmektedir (Meyer, 2019). Almanya dışında, İsveç, Belçika ve Hollanda gibi ülkelerde de birkaç bin Ezidi bulunmaktadır. Ezidilerin Türkiye'deki ana yerleşim merkezleri olarak Batman'ın Beşiri, Şanlıurfa'nın Viranşehir ve kısmen de Mardin'in Midyat ilçelerinin çoğunlukla köyleri öne çıkmaktadır. Şu anda sadece birkaç yüz kişiye düşen Ezidi nüfusunun Avrupa'ya göçlerden önceki yani 1960'lı yıllardaki sayısını 80 bin civarında (Yılmaz ve Sert Özkul, 2020: 3), 1980'lerin başındaki sayısını da 60 bin civarında (Minority Rights Group, 2018) gösteren kaynaklar vardır.

Ezidilerin tarihleri ve kültürleri hakkındaki bütün bu bilgileri ve tartışmaları detaylı ele almak bu çalışmanın kapsamı dâhilinde değildir. Çalışmamız açısından önemli olan; kendine özgülük taşıyan Ezidilik adında bir inanç ve bu inanca bağlı bir topluluğun bulunmasıdır. İşte bu inanç topluluğunun ana vatanı sayılabilecek coğrafi alanlardan bir kısmı da bugünkü Türkiye toprakları içerisinde yer almaktadır. Ezidilerin son birkaç on yıldaki ve günümüzdeki durumlarını ele almak ve özellikle diaspora toplumunun Türkiye'ye yönelik tutum ve planları üzerinden geleceğe yönelik analizler yapmak, bu çalışmanın esas amacını oluşturmaktadır. Aşağıda sırasıyla Türkiye'den neden göç ettikleri ve diaspora döneminin onlar üzerindeki etkileri açıklandıktan sonra, Ezidilerin, Türkiye'deki eski topraklarıyla yeniden bağlarını güçlendirmelerinin koşulları ve muhtemel etkileri ortaya konmaya çalışılacaktır.

3. Ezidilerin Türkiye’den Göçü

“Türkiye’den neden göç ettiniz?” sorusuna 44 yıl önce Almanya’ya giden bir Ezidi “Buralardan göç etmemize sebep olan baskıların tamamını anlatacak olsak sayfalar yetmez” şeklinde cevap vermiştir. Gerçekten de mülakat yaptıklarımızın pek çoğu bu soruya, diğer sorulardan daha ayrıntılı cevaplar vermişlerdir. Göçlerine yol açacak sebepler arasında ekonomik zorluklar ve güvenlik ihtiyacı neredeyse bütün Ezidilerin vurguladığı en önemli hususlar olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki hem bu iki sebebi hem de eğitim alamama gibi başkalarını dile getirenlerin net bir şekilde ileri sürdükleri ve aslında bütün diğer sebeplerin de bir anlamda kaynağı niteliğinde başka bir üst (kapsayıcı) sebep vardı: ötekileştirme. Katılımcılar, çocukluk ve gençlik yıllarında Ezidi olmaktan dolayı kendilerinin ve ailelerinin maruz kaldıkları toplumsal ötekileştirmeyi ve buna ilişkin günlük yaşam içerisinden örnekledirmeleri sanki dün yaşanmışçasına uzun uzun anlatmak istemişlerdir. Eğitim, sağlık gibi temel hizmetlere ulaşmak istediklerinde karşılaştıkları engellemeleri, sıradan bir alışverişte bile gördükleri farklı muameleleri, maruz kaldıkları fiziki ve psikolojik şiddeti, inançlarına ilişkin kimi hususların alaya alınmasını, kamuda olsun özel sektörde olsun iş bulmada yaşadıkları sıkıntıları ve bütün bunların sonucunda içinde buldukları ekonomik yetersizlikleri somut olaylarla açıklamışlardır. “Baktım ki çocuklarım da benim gibi eğitimsiz kalacak, ben de göç etmek zorunda kaldım” diyen bir olduğu gibi her şeye rağmen burada yaşamak isteyen varsa bile, ailesi ve çocukları için ayrılmak zorunda kalmışlardır. Neden dengbêj¹ olduğunu “derdimiz çoktu, baskı fazlaydı, bunlara karşı koymak ve duygularımı ifade edebilmek için dengbêj olup yakardım” diyerek açıklayan bir Ezidi de dengbêjliğe bile baskı uygulanınca yaklaşık 30 yıl önce göç etmek zorunda kalmış. Yani hemen her konuda olduğu gibi sanatlarını ve geleneklerini kendi aralarında yaşamaları üzerinde de engelleme ve baskı hissetmişler. Hatta yaşayanlar bir yana, vefat eden Ezidilerin bile rahat etmediklerini gösteren bir mülakat alıntısını ekleyebiliriz: Büyük zorluklar yaşayarak sonunda başarmış olsa da 1981 yılında bir yakının cenazesini Türkiye’de defnetmek isteyen bir Ezidi, Almanya’daki çevresinin bu işe karşı çıktıklarını ve “Sen deli misin? Bu mümkün değil? Başına iş gelir?” şeklinde tepki verdiklerini aktarmıştır.

Şu noktanın altını çizmek gerekir ki 1923’te kurulan Cumhuriyetin homojenleştirici politikaları nedeniyle Kürtler, uzunca bir süre sosyolojik olarak yok sayılmış ve hukuki olarak temel bazı haklarından bile yoksun bırakılmışlardır (Kürtçe konuşmanın bile yasak olması gibi). Zaten Kürt olmalarından dolayı Ezidiler baskılara ve kısıtlamalara maruz kalıyorlardı. Ancak yukarıda anlatılan ötekileştirme ve baskılar, inançlarındaki farklılıklardan dolayı bizzat Kürtlerin yaşadığı bir bölgede çevrelerinden gördükleridir. Aslında inanç farklılığından dolayı Ezidi tarihinin önemli bir bölümünün diğer Kürtlere karşı yapılan mücadelelerden oluştuğunu söyleyenler yanlış sayılmazlar (Asatrian, 2009: 4). Ezidiler kendine özgü oldukları kadar kendine ait bir topluluktur da. İnançları gereği bir kişi ancak Ezidi anne babadan doğarsa Ezidi olabilir. Bu bakımdan başkalarını Ezidi yapmak ve dinlerini yaymak gibi bir çaba içerisine tarih boyunca girmemişler ve çoğunlukla kendilerini korumaya çalışmışlardır. Yani din çıkışlı çatışmacılıktan genelde uzak durmuşlardır. Buna rağmen Ezidiler, sadece farklı bir dine sahip olmaları sebebiyle her yönden kısıtlandıkları bir ortamda yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde iş imkânı doğunca da göç etmek zorunda kalmışlardır.

1960’lardan itibaren Türkiye’den Almanya’ya hem Türkler hem de Kürtler yoğun bir şekilde işçi olarak giderlerken, bunların içinde Ezidiler daha ilk dönemlerden itibaren yer almışlardır. Bu ilk gidenlerin oluşturdukları sosyal ağlar sayesinde artık dışarıdan işçilerin kabulünün zorlaştığı 1973 sonrası dönemde de Ezidilerin Almanya’ya gidişleri mümkün olabilmıştır (Blaschke, 1989: 101). 1980’lerin ortalarından itibaren Türkiye’nin güneydoğusunda Kürt meselesi giderek ağırlaşan bir silahlı mücadeleye evrilince, maruz kaldıkları toplumsal

¹ Dengbêjlik, Kürtlerde sözlü halk edebiyatının bir parçasıdır. Dengbêjler kahramanlıklardan trajedilere kadar her türlü konuyu kendilerine özgü sanatsal bir ahenkle icra ederler. Tarih boyunca sözlü anlatı üzerinden devam ettiği dikkate alındığında, Ezidi kültürü açısından dengbêjliğin daha da kritik bir yere sahip olduğu, verilen örneği anlamak açısından vurgulanması gereken bir husustur.

baskıların yanında bir de güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalan Ezidilerin göçü daha da hızlanmıştır. En son 1990'ların ortalarına kadar Ezidi göçleri yoğun bir şekilde devam etmiş ve geride neredeyse kimse kalmamıştır.

4. Almanya Hayatının Ezidilere Etkileri

Sadece Türkiye'den değil, başka coğrafyalardan da göç edenlerle birlikte bugün dünya üzerinde en geniş Ezidi gruplarından biri Almanya'da ortaya çıkmıştır. Söz konusu diaspora yaşamı Ezidileri nasıl etkilemiştir? Pozitif yönde mi, negatif yönde mi? Buna ilişkin bir tablonun ortaya konması, Ezidilerin Türkiye'yle ve eski topraklarıyla bağlarının güçlendirilmesi meselesine ışık tutacak önemli bir konudur. Mülakatlardan çıkarabileceğimiz genel sonuç görece kısa bir zaman dilimini kapsamasına rağmen, Almanya tecrübesinin çok uzun tarihleri içerisinde Ezidiler açısından kritik bir dönemi ifade etmiştir. Yüzyıllardır Ezidilerin toplumsal ya da inançsal özellikleri arasında sayılan pek çok hususta ciddi bir kırılma ve değişim yaşanmış; bazılarında da hâlihazırda belirsizlik görülmektedir. Bütün bu değişim ve belirsizliklerin bir kısmı Ezidiler açısından pozitif bir kısmı da negatif olarak değerlendirilebilir. Şüphesiz Avrupa'ya veya genel anlamda Batı'ya göç eden dini grupların yeni ortamlarında karşılaştıkları sorunlara ilişkin geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Onların demokratik seküler değerlerle, modern toplum yaşantısıyla ya da küreselleşmeyle imtihanları her zaman tartışmalara ve araştırmalara konu edilmiştir (Örneğin Haar, 1998; Warner & Wittner, 1998; Turner, 2011; Garnett & Hausner, 2015). Bütün dini gruplar açısından benzerlik gösteren sonuçlar olabileceği gibi, her biri açısından hatta alt gruplar ve mezhepler açısından farklılık arz eden durumlar da mutlaka vardır. Genellikle tartışmalar Müslümanlar, Hindular, Yahudiler, Budistler gibi tarihsel olarak bilinirlikleri veya sayısal görünürlükleri fazla olan ana akım gruplar üzerinden yürütülmektedir.

Şimdi, çoğunlukla mülakatlara dayanarak diaspora yıllarının Ezidilere yönelik pozitif ve negatif etkilerini açıklayabiliriz. Hâlihazırda Avrupa Ezidi topluluğu içerisinde (ve mülakat yaptıklarımız arasında) hem 1970'lerden itibaren göç edip de çocukluğunda ya da gençliğinde Türkiye'de yaşadıklarını hatırlayanlar var hem de orada doğup büyüyenler. Şüphesiz Avrupa deneyimine hangi yaşta ve ne tür sosyo-ekonomik koşullarda başladıklarına göre insanların etkilenmeleri değişecektir. Burada açıklanacak pozitif ve negatif hususlar, bir inanç topluluğu olarak Ezidiler hususundaki genel çıkarımlardır.

4.1. Özgüven ve Kimlik

Ezidilerin tarihlerine ilişkin eserlerde her zaman vurgusu yapılan hususlardan bir tanesi bu topluluğun kapalı ve ketum bir yapıya sahip olduğudur. Üzerlerine gelen baskıların ve yaşadıkları trajedilerin etkisiyle, yok olmaktan ya da asimilasyondan kurtulmayı ancak içe kapanarak, izole bir yaşam sürerek ve genellikle birbirleriyle dayanışma göstererek aşmaya çalışmışlardır. Avrupa'daki görüntülerine baktığımızda ise Ezidilerin bambaşka bir yöne evirildiklerini söylememiz mümkün. Daha erken dönemlerden itibaren hem Türkiye'deki yakınlarıyla hem de orada birbirleriyle iletişimlerini sıkı tutma üzerinden oluşturdukları sosyal ağların yanında; 1980'lerden itibaren eğitsel ve kültürel faaliyetlerle birlikte taziye evi, bayramlaşma yeri ve misafirhane gibi işlevleri yerine getiren sivil toplum kuruluşları oluşturmuşlardır. Bu sosyal ağ ve örgütlenme olayı sadece Ezidi göçlerinin aktif olarak devam etmesi için kullanılmamış, aynı zamanda Ezidilerin adeta kendilerini yeniden ve ayrı bir topluluk olarak ifade etmelerine de imkân sağlamıştır (Blaschke, 1989: 101). Muhtemelen tarihte ilk defa Ezidiler kendilerini gizlemek zorunda kalmayacakları, hatta inançlarını açıkça ifade edip başkalarına da tanıtacakları bir ortama kavuşmuşlardır. Yüzlerce yıllık bir içine kapalıktan ve ketumluktan sonra böyle bir açılım sağlanması ve özgüven kazanılması gerçekten kayda değer bir değişimdir.

Ezidilerin Türkiye'deyken izole bir yaşam sürmelerinin "kendilerini seçkin kullar, diğer insanları ise zayıf ve düşman olarak" tanımlamalarından kaynaklandığını; bu bakımdan şehir hayatından uzak ve sadece kendi dindaşlarının bulunduğu köylerde yaşamayı tercih ettiklerini öne sürenler vardır (Okçu, 2021: 97). Oysaki göç edenlerin durumu, geçmişteki bu izole ve kapalı olma halinin Ezidilerin üstünlük psikolojisinden kaynaklanmadığını göstermektedir. Mülakat verenlerin büyük çoğunluğu Almanya'da Türklerle, Ezidi olmayan Kürtlerle ve başka gruplarla ilişkilerinin iyi olduğunu ifade etmişlerdir. Nadiren bazı radikal görüşlü kişilerle anlaşmazlık yaşadıklarını dile getirenler olmuştur. Ancak bu anlaşmazlıkların da hiçbir zaman çatışmaya dönüşmediğini ve demokratik bir ortamda kişilerin, birbirlerinin yaşam tarzına ve inancına müdahale etmediğini eklemişlerdir.

Mülakat yaptığımız kişilerin büyük çoğunluğunun Türkiye'den göç ettiklerini söylemiştik. Ezidilerin özgüven kazanmalarının ve daha dinamik bir dini topluluk görüntüsüne kavuşmalarının, geleneksel ortamlarda yetişmiş ve çoğu doğru düzgün eğitim almamış bu kişilerde de gözlemlenmesi adeta "üzerindeki ölü toprağını atan" bir toplulukla karşı karşıya bulunduğumuzu göstermektedir. Almanya'da doğup büyüyen, eğitim alan ve sivil toplumculuk hususunda daha bilinçli davranan nesillerde ise özgüven ve dinamizm daha da belirgin bir özellik olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki 20'li yaşlarındaki gençlerle ayrı ayrı yaptığımız mülakatlarda adeta birbirini tamamlayan şu cümleler dile getirilmiştir: "Almanya'da sivil toplumculuk açısından büyük tecrübe kazandık, kendimizi tanıtabiliyoruz, dinimizi öğrenebileceğimiz merkezlerimiz bile var." "Eskiden Ezidiyim dediğimde, arkasından bir de uzun uzun Ezidiliğin ne olduğunu anlatırdım ama artık gerek kalmıyor çünkü hemen herkes biliyor bizleri." "Bir merkezimizin açılışına Şansölye Merkel geldi, diğer dini gruplar gibi bizlerin de hakları var, bir keresinde geniş bir mezarlık alanı talep ettik ve aldık. Bütün bunları biz Ezidiler olarak kendi çabamızla başardık."

Gerçekten de ayrı bir inanç topluluğu olarak bilinmiyorlardı ve inançlarından dolayı zulüm gördükleri hususunda resmi makamları ikna edip sığınmacı olabilmeleri de kolay olmadı. Ancak 1980'lerde mahkeme kararlarıyla (Helton, 1992: 99; Blaschke, 1989) bulunabilen inanç mağduriyetine dayalı sığınmacılık zemini üzerine zamanla somut bir Ezidi görünürlüğü inşa edildi. Bütün bu açıklamalarımız göstermektedir ki Ezidiler orada özgüvenle birlikte, yine bir mülakat katılımcısının ifadesiyle kendi kimliklerini kazandılar. Türkiye'de kimlik kartlarının din hanesinde x veya "bilinmeyen bir din" yazan ve dolayısıyla dini kimliklerine dayalı kamusal ya da toplumsal hiçbir meşruiyetleri olmayan Ezidilerin; gittikleri ülkelerde elde ettikleri haklar ve özgürlükler alanını bir kimlik kazanımı olarak adlandırmak yanlış sayılmayacaktır.

4.2. Eğitim ve Meslek Hayatında Başarı

Ezidilerin Almanya'da yaşadıkları dönüşümün belki de en kritik yönü eğitim noktasında gerçekleşmiştir. Gerek asimile olma korkusundan gerekse yaşadıkları dışlanma ve baskılardan dolayı Ezidiler Mezopotamya'daki tarihlerinin çok büyük bir bölümünde eğitim kurumlarından uzak kalmayı tercih etmişlerdir. Bu sebeple inançlarına, kültürlerine ve maruz kaldıkları olaylara ait yazılı kayıtlar ortaya koyamamışlar ve neredeyse bütün yaşantıları sözlü aktarımlar üzerinden şekillenmiştir. Göçten önceki dönemlerde, Türkiye'deki Ezidilerin okula gitme düzeyleri çok düşüktü. İlkokul sonrasında eğitimlerine devam edenlerin, hele de yükseköğretime ulaşabilenlerin sayısı ise yok denecek kadar azdı. Türkiye'den bu koşullarda ayrılanlar, mülakatlarında büyük bir gururla çocuklarının Almanya'da nasıl okuyup doktor, avukat, mühendis vs. olduklarını anlatmaktadırlar. Adeta geçmişte kendilerinin okuyamamasının acısını, orada çocuklarını okutmak suretiyle çıkarmışlar. Aynı şekilde akademide, edebiyatta, politikada ve başka pek çok alanda Türkiye veya başka coğrafyalardan gelen Ezidiler ya da çocukları kendilerini göstermektedirler. Bugün Almanya'da Ezidiler ciddi bir orta sınıfa sahiptirler. Türkiye'deki dönemlerinde güvenlik endişesi nedeniyle günlük alışverişlerde bile sıkıntılar yaşadıklarını ve ürettikleri ürünleri şehir merkezlerine götürüp satmakta zorlandıklarını söyleyen Ezidiler, Almanya'daki günlerinde ticaret hayatında da kabuklarını kırmış

görülmektedirler. Mülakata katılanlardan birinin “ticaretle uğraşan, farklı sektörlerde yüzlerce firmamız var” demesi ya da diğerlerinin Türkiye’de yatırım yapma arzularını dile getirmeleri bunun göstergesi sayılabilir.

4.3. Dini Öğrenme ve Uygulamada Zayıflama

Almanya’daki yaşantılarının, bir inanç topluluğu olarak Ezidilere kaybettirdikleri de olmuştur. Bunların başında Ezidiliği öğrenme ve pratize etmede ortaya çıkan zayıflama sayılabilir. Ömürlerini kırsalda geçirmiş insanların, iş ve toplumsal hayat bakımından çok farklı standartların ve değerler sisteminin bulunduğu yepyeni bir ülkede birçok konuda bocalama yaşayabilecekleri tahmin edilebilecek bir durum. Bu konuların başında da inançlarını pratiğe dökmenin geldiğini söyleyebiliriz. Orada doğup büyüyen nesillerde, dini kurallara hassasiyet gösterme açısından daha büyük bir zayıflamanın olacağı da öngörülebilir. Mülakat yaptığımız Ezidilerin açıklamaları, bütün bu tahminleri ya da daha önceki çalışmaları (Kreyenbroek, 2009; Yalkut, 2016; Barış, 2014: 287) doğrular niteliktedir.

Şunun altını çizmek gerekir ki dini eğitim alabilecekleri ve bir arada bulunabilecekleri kurumlara sahip olmalarını, dini bayramlarında işyerlerinden izin alabilmelerini ve yukarıda sayılan kimliksel kazanımlarını örnek veren pek çok mülakat katılımcısı, Almanya’da din açısından baskı görmediklerini ve özgür olduklarını ifade etmişlerdir. Yani Ezidiliğin önünde herhangi bir toplumsal veya hukuki baskı bulunmamaktadır. Buna rağmen evlenme, cenaze gibi hususlardaki dini emirlere, yasaklara ya da ritüellere modern ve şehirli hayatın akışı içerisinde ya imkân olmadığı için ya da artık eskisi kadar üzerine düşülmediği için uyulmamaktadır. Ayrıca, sadece din açısından değil hemen her açıdan sahip olunan bireysel özgürlükler, demokratik seküler bir sistemde bireylerin daha değişik hayat tarzlarına yönelebilmelerini kolaylaştırmaktadır. Hatta demokratik bir ortamda eleştiri kültürüyle yetişmiş Ezidiler dinlerinin emirlerini kimi zaman eleştirebilmekte ve tartışabilmektedirler (Yalkut, 2016: 17). Özellikle yaşlı Ezidiler ve kanaat önderleri bu konudaki üzüntü ve endişelerini sıkça dile getirmişlerdir. “Yeni nesiller Kürtçeyi öğrenemiyorlar, dil unutulunca gelenek de yeteri kadar sahiplenilmiyor”, “bir nesil sonra belki de hiç kimse cenazesini Türkiye’ye getirmek için uğraşmayacak”, “birbirimize daha yakınız ve örgütlendik ancak yeni nesilleri din dairesi içerisinde tutabilmek çok zor”, “her dalda başarılı gençlerimiz var, onlarla gurur duyuyoruz ama dinlerini unutacaklar diye de korkuyoruz” şeklindeki açıklamaları örnek olarak verebiliriz.

Öte yandan yeni nesiller hakkında bu derece umutsuz olmayanların bulunduğunu da eklememiz gerekir. Bazı Ezidiler sorgulayarak dine yaklaşan gençlerin Ezidiliğe daha bilinçli sarıldıklarını ifade etmişlerdir. Avrupa doğumlu nesiller arasında muhtemelen en baskın Ezidi profili, dinlerinin kurallarını yeterince yerine getirmeseler ve zaman zaman eleştirseler bile hala duygusal anlamda güçlü bir sahiplenmeyi sürdürmeye çalışanlardır. Böyle bir profil, Taylor’un bir Batı olgusu olarak bahsettiği “dindar değil fakat manevi olma” formuna yakın durmaktadır (Taylor, 2007: 535). “Ne kadar dinden uzakmış gibi görünseler de Avrupa’daki gençlerimiz, Ezidilere bir şey yapılırsa ayağa kalkar” tespitini yapan bir Ezidi kanaat önderi yeni nesillerin durduğu noktayı iyi ifade etmiştir. Ayrıca, geleneksel anlayış içerisindeki pek çok emir ya da yasağı sorgulasalar veya hayatlarına uyarlamasalar bile, büyüklerinin yaşadığı ve dinlerinin kutsal mekânlarının bulunduğu toprakları merak edip de Türkiye’ye gelen çok sayıda Avrupa doğumlu Ezidi bulunmaktadır. Hatta bizzat gelemese de söz konusu topraklara olan ilgisini sürdürenler vardır. Şeyh Evinda Ziyareti’ndeki bayram kutlamasının yapıldığı gün bir Ezidi’nin “çocuklarım burayı çok merak ediyorlar, çekebildiğin kadar fazla fotoğraf çek dediler bana” demesi genç Ezidilerin duygusallıklarını ve dinleriyle olan olumlu ilişkilerini ortaya koyan çarpıcı bir örnektir.

Diaspora yaşamının kazandırdıklarını ve kaybettirdiklerini bir arada değerlendirdiğimizde şöyle bir paradoks çıkıyor ortaya: Bir yandan Ezidiler kendilerini yeniden toparlamışlar, yaşadıkları toplumlarda eğitim ve sivil toplumcu anlayış üzerinden bir yer edinmişler ve dışarıya karşı, kendilerini inançları üzerinden tanıttıkları bir kimlik

kazanmışlardır. Öte yandan aynı süreçte Ezidiliğin kimi kurallarının pratize edilmesinde ve özellikle genç nesillerin dini hassasiyetlere sahip olmasında içten içe bir kan kaybı yaşamışlardır. Yani dışarıya karşı daha sağlam bir duruş ve kimlikle kendilerini gösterirlerken, kendi içlerinde dinlerini koruma hususunda ciddi endişeler yaşamaktadırlar. Asırlar boyunca pek çok katliama ve baskıya rağmen ayakta kalabilmiş bir topluluk olarak, bu defa küresel çağın modern ve demokratik bir coğrafyasının kendilerine sunduğu konfor alanı içerisinde kaybolmamaya çalışmaktadırlar. Bu mücadelede ellerini güçlendirecek en önemli hamlelerden birisi eski coğrafyalarıyla yeniden güçlü bağlar tesis etmek olabilir. Bir sonraki bölümde açıklanacağı üzere böyle bir hamle sadece Ezidiler açısından değil, Türkiye açısından da olumlu sonuçlar doğuracaktır.

5. Ezidilerin Türkiye’de Yeniden Varlık Göstermeleri

En baştaki açıklamalarımıza dönecek olursak Ezidiler cenaze, dini bayram ya da salt tatil vesilesiyle artık daha kalabalık ve daha sık olarak Türkiye’ye gelmektedirler. 2000’li yıllarda başlayan bu ziyaretler, 2010’lardan sonra artmış ve son birkaç yılda ciddi bir yoğunluğa dönüşmüştür. Bir Ezidi kanaat önderinin aktardığına göre pandemiye rağmen sadece Almanya’dan geçen yıl 15 bin civarında Ezidi Türkiye’ye gelmiştir. Büyük çoğunluğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki eski köylerinde veya şehirlerdeki otellerde konaklamakta ve birkaç gün, birkaç hafta hatta birkaç ay kalmaktadırlar. Bazı Ezidiler ise yine ailelerinin eski mekânlarını kısa süreliğine de olsa ziyaret ettikten sonra ülkenin Akdeniz kıyılarındaki tatil merkezlerinde zaman harcamaktadırlar. Ezidilerin, eski topraklarına ilgileri sadece turist gibi ziyaret etmekle sınırlı kalmamaktadır. Giderken bırakmak zorunda kaldıkları arazilerine yeniden kavuşabilmek adına hukuki mücadele içerisine girenler veya Batman, Diyarbakır, Şanlıurfa gibi güneydoğu şehirlerinde gayrimenkul alanlar artmaktadır. Bu gayrimenkul alımı meselesi mülakatlarda dile getirilmiştir ancak çalışmamızın sonraki bölümlerine de ışık tutacak bir önemli hususu burada açıklamakta fayda var. Zaten geçmişte kendilerinin olan mülklere bile yeniden sahip olmada zorluklar yaşayan Ezidiler, bu yeni gayrimenkul alımlarını çoğunlukla Türkiye’de güvendikleri Ezidi olmayan Kürtler üzerinden yapmaktadırlar. Bu nedenle de konuya ilişkin sağlıklı bir veri bulabilmek mümkün görünmemektedir. Türkiye’nin hukuki ve demokratik standartlarında ya da Ezidilere yönelik tutum ve algılarda hala devam ettiğini düşündükleri bazı sorunların aşılması halinde bir geri göçü gerçekleştirme ya da buralara yatırım yapma düşüncesini taşıyanlar da az değil.

Aslında yıldan yıla daha da artan bu ilgi duygusal boyutuyla yeni bir şey değil ancak somuta dönüşmesi için belirli şartların oluşması gerekmiştir. Zamanında yaşadıkları sıkıntılar nedeniyle terk etmek zorunda kaldıkları ülke hakkında sorulan “Türkiye’yi anavatan olarak görüyor musunuz?” sorusuna Türkiye doğumlu mülakat verenlerin neredeyse tamamı olumlu cevap vermişlerdir. Hatta “benim için Almanya işyeri, Türkiye vatan”, “buraya gelince psikolojim düzeliyor, hastalıklarım iyileşiyor”, “benim kalbim burada atıyor, başka yerde nefes alamıyorum”, “Avrupa’da maddi durumum yerinde ama tek soğan ekmek yesem de burada yaşasam”, “biz öteden beri buranın halkıyız, buraya aitiz”, “dedemin, babamın toprakları, nereye gitsek de burası bizi çekiyor”, “ömrümde ilk defa ve sadece bir haftalığına geldim ama yine de kendimi buraya aidiyet hissediyorum” şeklinde cevaplar veren kişiler hislerinin derinliğini ortaya koymuşlardır. Almanya’da doğanlar arasında da anavatan retoriğini benimseyen bazı kişiler olmuştur: “Almanya’da doğdum ancak orada hala beni Türkiyeli görüyorlar, burada kendimi insanlara daha yakın hissediyorum”, “ailemin memleketi yakınlık duyuyorum”, “Türkiye benim aslım ve geçmişim”, “nerelisin diye sorduklarında, gururla Türkiye’liyim diyorum.”

İşte duygusal boyutuyla var olan bu aidiyetin somuta dönüşmesine ve 2000’ler sonrasında Ezidilerin, Türkiye’yle ve eski yaşam alanlarıyla yeniden aktif bağ kurmalarına zemin hazırlayan bazı etkenler vardır. Her şeyden önce Ezidilerin, Avrupa dönemlerinde elde ettiklerini söylediğimiz özgüven, kimlik, eğitim ve maddi refah gibi nitelikler onların, geleceğe daha geniş bir perspektiften bakmalarını kolaylaştırmıştır. Ayrıca, bir Ezidi kanaat önderinin vurguladığı gibi

Almanya’da oturma izni, vatandaşlık gibi hakların alınmasından sonra Türkiye’yi ziyaret etme hususunda kendilerini daha güvende hissetmişlerdir. Asıl önemli etken ise Türkiye’de 2000’lerin ilk birkaç yılında Avrupa Birliği’ne (AB) uyum süreci kapsamında gerçekleştirilen demokratikleşme adımlarıdır. Aralık 1999 Helsinki Zirvesi’nde aday ülke statüsünü aldıktan sonra Türkiye, Birliğe katılım hususunda çok ciddi bir reform sürecine girmiştir. Özellikle tam üyelik müzakerelerine başlama kararının alındığı Aralık 2004’e kadar geçen sürede Türkiye bir yandan askeri darbe döneminin ürünü olan 1982 Anayasasının maddelerinin üçte birinden fazlasını değiştirirken diğer yandan da kabul ettiği sekiz reform paketiyle demokratikleşme yolunda kapsamlı bir değişime girmiştir. Her bir pakette bulunan çok sayıda mevzuat değişikliği ile, idam cezasının kaldırılması, işkence ve kötü muamelenin önlenmesi, sivil toplum faaliyetlerinin daha serbest hale getirilmesi, azınlık vakıflarının taşınmaz mal edinmelerinin sağlanması, ifade özgürlüğünün genişletilmesi, farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması, siyasi partilerin mahkeme yoluyla kapatılmasının zorlaştırılması, bazı kurumların yönetimlerinde bulunan askeri üyelerin çıkarılarak ülkenin sivil görünümüne kavuşturulması, hükümlü ve tutukluların haklarının korunması, kadın ve çocukların korunması gibi pek çok konuda daha demokratik düzenlemeler yapılmıştır (ABGS, 2007). AB reformları, 1990’larda ağırlaşan ve özellikle ülkenin doğu ve güneydoğusunda güvenlik riskinin artmasına yol açan Kürt meselesi hususunda ciddi bir rahatlama getirmiş, en azından genişletilen demokratik alan sayesinde çatışmalar azalarak bölge daha istikrarlı bir duruma ulaşmıştır. Her ne kadar Nisan 2006’da bir uyum paketi daha açıklansa da sonraki yıllarda Türkiye’deki bu reform süreci yavaşlamış, hatta bazı alanlarda geriye gidiş bile olmuştur. Yine de bu kısa dönemde gerçekleştirilen değişikliklerle ülkenin demokratikleşmesi adına ciddi bir umut doğmuştur. İşte çatışmaların azaldığı ve rahatlamanın arttığı bu iyimser ortamda Ezidiler de eski topraklarını ziyaret etmeye ve bağlarını yeniden güçlendirmeye başlamışlardır. Sadece onlar değil, örneğin bölgenin kadim halklarından olan ve yine benzer sebeplerden dolayı ülkeden göç etmek zorunda kalan Süryaniler de aynı dönemde eski topraklarıyla bağlantılarında yeni bir inşa sürecine girmişlerdir (Samur, 2009). Sonuç olarak, AB’ye uyum süreciyle açılan demokratikleşme kanalı üzerinden Türkiye’ye yönelik duygusal boyuttaki ilgilerini somut adımlara dönüştüren Ezidiler bugünlere gelmişlerdir.

Belirtmek gerekir ki Ezidiler için Türkiye’de ve Güneydoğu Anadolu’da eskisinden daha olumlu bir ortam bulunmaktadır. Şeyh Evinda Ziyareti’nde uzun bir aradan sonra gerçekleştirilen buluşma öncesinde Batman’da bir yerel gazetenin “Ziyaret için Almanya’dan yüzlerce konuk geldi!..” manşetini atması (Çağdaş, 2022), diğerlerinin de olayı olumlu şekilde haberleşmesi veya birlik-beraberlik temalı köşe yazılarının yazılması eski dönemlerde görülmemiş bir durumdu. Eskiden getirilemeyen cenazeler getirilebilmekte ve defnedilmektedir. Gidilemeyen köylere gidilebilmekte, mezarlıklar ve kutsal mekânlar yeniden imar edilmektedir. Diaspora Ezidileri hakkında kayda değer çalışmalardan birine imza atan Yalkut 2002 yılında Midyat’a bağlı ve halkının göç etmek zorunda kaldığı bomboş bir Ezidi köyüne (Bacinê) mezar ziyaretine gitmeye bile çekindiğini hatırlatmakta; kitabının 2013’teki baskısına yazdığı önsözde ise yeniden köylere sahip çıkan Ezidiler’den ve onların yaptırdığı geniş bir Kültür ve Konuk evinden bahsetmektedir (Yalkut, 2016: 10). Mülakatları yaptığımız dönemde, bir Ezidi heyeti Batman Valisi tarafından kabul edilmiş ve sorunları, beklentileri dinlenmişti. Yine bazı Ezidiler 10-20 yıl öncesine kıyasladıklarında güneydoğudaki şehirleri sosyal mekânlar ve altyapı bakımından değişmiş gördüklerini, giyim kuşam açısından daha serbest bir ortamın oluştuğunu, barların açıldığını, pet besleyenlerin arttığını söylemişlerdir.

Bütün bu umut verici gelişmelere rağmen, Ezidilerin somut adımları artırmalarının ve ülkenin güneydoğusundaki görünümünün yeniden kalıcılık kazanmasının önünde hala çok ciddi engeller bulunmaktadır. Her şeyden önce, yıllardan beri sürdürdükleri hukuki mücadelelere rağmen pek çoğunun eski evlerine ve arazilerine kavuşmaları mümkün olamamaktadır. Ellerinde mahkeme kararı bulunanlar bile, kendi arazilerine yerleşen insanları tahliye edememektedirler. Bölgedeki aşiret sisteminin önemli bir sosyolojik gerçeklik olması ve güçlü, kalabalık aşiretlerin bu arazi devrine engel olmaları Ezidiler açısından ciddi bir sıkıntıdır. Bununla bağlantılı olarak, kırsal kesimde hala kendilerine yönelik önyargıların sürdüğü görüşündeler. Önemli ölçüde azalsa bile, şehir merkezlerinde de aynı önyargılı durumun devam ettiğini dile getirenler olmuştur.

Almanya doğumlu bir mülakat katılımcısı “O ana kadar her şey normalken, Ezidi olduğumuzu söyledikten sonra bazı ortamlarda bize karşı bakış değişiyor, Almanya’da alışık olmadığım bir durum bu” derken aslında sadece karşılaştığı önyargılılığa değil, yaşadığı kültür ve değer çatışmasına da işaret etmektedir. Ayrıca, geçici süre gelmelerini şu an için önyargıyla karşılamayanların, tamamen dönüş yapmaları durumunda tutumlarının değişeceğinden çekiniyor Ezidiler. Geçmiş dönem travmalarının da bunda etkisi fazladır.

Ticaret hayatında, trafik kurallarına uymada veya başka pek çok günlük yaşam aktivitelerinde Türkiye’de belli bir standartlaşmanın olmaması, gençlerin Almanya’da alıştıkları eğlence mekânlarının özellikle ülkenin güneydoğusunda bulunmaması ya da özellikle kırsalda altyapı hizmetlerinin yetersiz olması gibi pek çok husus da Ezidilerin hem yaşam kalitesi açısından hem de kültürel-değersel açılardan Almanya ile Türkiye arasında ikilemde kalmalarına sebep olan unsurlar olarak diler getirilmiştir.

Mahkeme kararlarına rağmen topraklarına hala kavuşamamalarının da etkisiyle olsa gerek, Türkiye ile Almanya arasındaki en önemli farkın hukukun üstünlüğü ilkesine riayet edip etmemeden kaynaklandığı mülakatların en temel ortak noktalarından biri olmuştur. Literatürdeki benzer çıkarımlarda da vurgulandığı gibi Avrupa’da kazandıkları hak ve özgürlüklerden dolayı geri dönüş ya da uzun süreli kalış özellikle kadınlar açısından daha zor alınabilecek bir karar (Castles vd., 2014: 62). Mülakat veren genç kadınlar, Beşiri ve Viranşehir gibi yerlerde hareketlerinin kısıtlanacağı endişelerini aktarmışlardır. Ayrıca Ezidiler, Batman Valisi örneğinde olduğu gibi devletin temsilcileri tarafından muhatap alınmayı sevindirici bulmakla birlikte bunun genellikle kamu görevlilerinin bireysel tutumundan kaynaklı münferit durumlar olduğunu düşünmektedirler. Kimi özel günlerde devletin üst düzey yetkililerinin ülkedeki farklı dinlerin temsilcileriyle bir araya gelmesini ancak hiçbir zaman Ezidilerin davet edilmemesini üzüntüyle karşılamaktadırlar.

Son olarak, güneydoğu şehirlerinde yatırım yapabilecek kapasiteye sahip kimi Ezidiler hala kendilerini güvende hissedememekteler. Bir iş adamı pek çoğunun içinde bulunduğu psikolojiyi şöyle özetlemektedir: “Bugün buraya yatırım yapacak olsam, birkaç yıl sonra eski yaşadıklarımızı tekrar yaşamayacağımızın güvencesi yok.” Her şeye rağmen güneydoğu şehirlerinde iş kurmak ve yatırım yapmak isteyen bazı Ezidiler ise bürokratik engellerden ve projelerinin yerel otoritelerce ilgi görmemesinden yakınmaktalar.

Özetle, geçmişe göre görece olarak daha iyi olsa bile Ezidilerin muhtemel dönüşünü olağan bir şekilde kabul edecek toplumsal bir ortamın henüz oluşmadığı söylenebilir. Hukuki yoldan elde ettikleri mallarının geri verilmesi, önyargıların azalması ve dini bir topluluk olarak muhatap alınmaları gibi hususlarda ilerlemelerin sağlanması durumunda, Ezidilerin Türkiye’yle ve eski topraklarıyla geliştirecekleri bağlar da çok daha güçlenebilecek ve çeşitlenebilecektir. Bu durum hem Ezidiler açısından hem de Türkiye açısından çok faydalı sonuçlar doğurabilecektir. Çalışmamızın temel varsayımını ortaya koyan bu kazan-kazan durumunun gerekçeleri, aşağıda önce Ezidiler sonra da Türkiye açısından açıklanacaktır.

5.1. Ezidiler Açısından

Türkiye’yi anavatan görüp görmedikleri sorusuna verdikleri cevapları ve başka bütün faaliyetleri göstermektedir ki Ezidiler hiçbir zaman Türkiye’yi geride bırakamamışlardır. Almanya’da ulaştıkları rahat ve güvenli yaşantılara rağmen bu böyle olmuştur. Göç çalışmalarında altı çizilen “göç, göçmenlerin zihinlerinde mutlak bir ayrılık anlamına gelmiyordu” (Brettell ve Hollifield, 2015: 19) durumu, hem de bir inanç topluluğu olan Ezidilerde tam anlamıyla kendisini göstermektedir. O halde, anavatanlarıyla kuracakları güçlü ilişkiler ve uzun süreli kalışlar her şeyden önce Ezidilerin içlerinde yaşadıkları hasret duygusunu dindirecek ve özellikle dini mekânlarını ziyaret edebilmeleri üzerinden manevi bir huzur kazanmalarına yol açacaktır.

Yeni nesillerin din açısından zayıf yetiştiklerini, pek çok kuralını uygulamadıklarını ancak bu durumda olanlar arasında bile Ezidiliği duygusal-kimlikli olarak sahiplenilenlerin fazla olduğunu açıklamıştık. Sosyal hafıza tarihleri boyunca Ezidileri ayakta tutan en önemli dayanaklardan biri olmuşken, bu hafızayı yeniden tazeletecek coğrafyalarla aktif bağın sürdürülmesi, diasporada doğan nesillerin kendi dini-geleneksel köklerini daha iyi tanımalarına ve hissetmelerine imkân sağlayacaktır. Almanya’da doğup büyümüş, muhtemelen hayatlarında ilk defa atalarının yaşadığı topraklara gelmiş 20’li ve 30’lu yaşlarındaki Ezidilerin, Şeyh Evinda’nın harabeye dönmüş ziyaret yerinde yaşadıkları duygusalıklar buna örnek olarak verilebilir. O gençlerden biri mülakatımızda “hayatımda ilk defa Ezidi olduğumu bu derece güçlü bir şekilde hissediyorum” demiştir. Bir dine ait en sahici unsurların hatırlatıcısı olan ve başka yere götürülemeyen kutsal mekânların, gelecek nesillerin faydası adına korunması gerekliliği, Park’a göre, o dinin otoritelerine sorumluluk yükler (Park, 1994). Yeni nesillerin kutsal mekânlar üzerinden dinlerini tanıması ve bağlılıklarının artması sadece bu mekânları sahiplenme düzeylerini artırmayacak, ayrıca dini makamlara ve kanaat önderlerine bakışlarını da kuvvetlendirecektir.

Ayrıca, anavatanla ilişkilerin artırılması sadece dini bağlılıkların güçlendirilmesi açısından fayda sağlamayacaktır. Bunun da ötesinde, kimi dini kuralların hangi zorunluluklardan ve ihtiyaçlardan dolayı hayata geçirildiğini ve kendi koşulları içerisinde değerlendirilmesi gerekliliğini daha kolay anlamaya yarayacaktır. Dini meselelerde yeni yaklaşımlar bulunup bulunamayacağı, kimi kurallarda Almanya’daki koşullara göre esneklik gösterilip gösterilemeyeceği veya genç nesillerin eleştirel tutumları böyle nedensel ilişkilerin kurulmasından sonra daha yapıcı bir düzlemde tartışılabilecektir.

Kısacası, Ezidilerin Türkiye’deki eski topraklarıyla inşa edecekleri yeni ilişkiler Avrupa ülkelerinde yakaladıkları olumlu havayı ve sinerjiyi kaybetmeden kendilerini bir inanç topluluğu olarak geleceğe taşıma isteklerine destek sağlayacaktır.

5.2. Türkiye Açısından

Ezidilerin, Türkiye’yi anavatan olarak görmeleri bir tarafa, yeniden güçlü bağlar kurma iradesini bir topluluk olarak ortaya koymaları Türkiye açısından da dikkate alınması gereken kritik bir gelişmedir. Pragmatik açıdan bakıldığında, onların Almanya’da kazandıkları özgüven, eğitim, maddi refah ve başarılar Türkiye açısından potansiyel bir değerdir. Bütün mesele bu değerleri stratejik bir akılla değerlendirebilmek ve faydalarının ülkeye yansımaları sağlamaktır. Daha idealist pencereden bakıldığında, Ezidiler ülkenin kültürel mozağının bir parçasıdır ve çoğulcu demokratik bir yapının inşasında onlara da yer verilmesi AB yolundaki Türkiye’nin yararına olabilir. Bu genel analizleri daha detaylı açıklayabiliriz.

İşin pragmatik boyutuna en minimum düzeyinden yaklaşacak olursak, kısa veya uzun sürelerle güneydoğu şehirlerine gelen Ezidilerin, buralara getirdiği ekonomik canlılığı bölge esnafı memnuniyetle karşılamaktadır. Oteller, lokantalar, hediyelik eşya dükkânları, kuyumcular vs. bir zamanlar “yerli Ezidi” iken olumlu iletişim kurmadıkları “Avrupalı Ezidileri” şimdi çok sıcak karşılamaktadırlar. Viranşehirli bir esnaf esprili bir şekilde “Buralara fazla turist gelmez, bunlar da bizim turistlerimiz, hem de iyi harcama yapan türünden” derken Ezidileri görmekten duyduğu “faydacı mutluluğu” dile getirmiştir.

Ezidiler harcama yapan turist konumunun ötesine geçebilecek bir potansiyele sahiptirler. “Buradaki temel sorunlarımız halledilirse ve kalıcı olursanız, Türkiye’ye nasıl bir katkınız olur?” sorusu yöneltildiğinde, mülakat verenlerin özgüvenleri ve yapıcı yaklaşımları cevaplarına da yansımaktadır. Bu cevapların şimdilik ekonomik boyutlu olanlarına baktığımızda en fazla tekrar edilen sihirli kelime yatırım olmuştur. Fırsat verildiğinde Almanya’daki mesleki yeterliliklerini, tecrübelerini, standartları ve kaliteyi Türkiye’ye ve özellikle de kendi bölgelerine getirebileceklerini söyleyenler fazladır. Sadece orada doğup eğitim alanlar değil, sonradan göç edenler de iş kalitesi ve standartlar açısından belli bir zihniyet değişimi yaşamışlar. Örneğin bir

Ezidi gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır: “Burada örneğin işletmeciler dükkânlarının önündeki kaldırımları keyfi işgal edip mal bırakabiliyorlar ya da şehir planlığında ciddi bozukluklar göze çarpıyor. 1989’da 22 yaşında Almanya’ya gitmeden önce belki ben de bunlara dikkat etmezdim ama şimdi çok yanlış geliyor bana.” Diaspora yıllarının Ezidilere kazandırdığı nitelikler yerel halk tarafından da fark ediliyor. Bazı gözlemleri aktaracak olursak: “Teknolojide öncülük ediyorlar, tarımda en yeni araçları ilk onlar getiriyorlar”, “Ezidi köyleri temizliğiyle, yeşilliğiyle kendilerini fark ettiriyor. Mezarlıkları da daha düzenli”, “Sanırım Almanya’da iyi yetişmişler, ticaretle ve başka işlerde yetenekliler, imkân bulsalar çok yatırım yaparlar.” Şüphesiz bu gözlemlere konu olan köyler ya da kişiler, sınırlı sayıdaki yerleşik Ezidilerin yanında artık daha sık ve uzun sürelerle Türkiye’yi ziyaret edenlerden oluşmaktadır.

İşin ekonomik boyutundan daha önemli olanı Ezidilerin Türkiye’nin demokratikleşmesine yapabileceği katkılardır. “AB süreciyle demokratikleşme adımları atıldı ve bizler umutlandık ama devamı gelmedi.” Bir katılımcının söylediği bu cümleler aslında Türkiye’nin durumunu özetler niteliktedir. Aynı kişinin devamında söyledikleri ise yapılması gerekeni işaret etmektedir: “Biz bu toprağın insanıyız, yeniden gelecek olsak renklilik gelir, demokrasi güçlenir, farklılık zenginliktir.” Ezidiler, sadece ekonomik standartlar ve nitelikler hususundaki diaspora kazanımlarını değil; sivil toplumculuk ve diğer demokratik nitelikler hususundaki deneyimlerini de taşıyabilirler. Bu tarz deneyimler özellikle çatışma ve politik gerilimlerden yorgun düşmüş ülkenin güneydoğusuna ulaştırıldığında, mikro örnekliklerin yeşermesine ve zamanla farklı bir politik iklimin oluşmasına zemin hazırlayabilir.

Olayın bir de AB üyeliği boyutu var. “Türkiye’nin AB’ye üye olmasını ister misiniz?” sorusuna mülakata katılan Ezidilerin neredeyse tamamı tereddütsüz “evet” cevabını vermişlerdir. Çünkü AB’ye katılım sayesinde Türkiye’nin daha demokratik ve hukukun üstünlüğünü işleten bir ülke durumuna dönüşeceğini düşünmekte. “Bu üyelik sürecinde Ezidilerin katkısı olabilir mi?” sorusuna ise genel yaklaşım Türk yetkililer tarafından muhatap alınmaları durumunda Avrupa’daki örgütleri ve yetişmiş insan gücü üzerinden lobicilik yoluyla katkıda bulunabilecekleri yönünde olmuştur.

Pastoral yaşama ilişkin bir belgesel çekmek isteyen bir akademisyen ve ekibinin yolu geçtiğimiz yıl Ezidi köyü Yolveren’e (eski adı Çinerya) düşer. Akademisyenin aktardığına göre,² sadece o an planlanan belgeselin başarılı bir şekilde yürütülmesine destek olacak değil, ileriye yönelik özgün başka çalışmaların yapılması fikirlerini de ortaya atacak kadar arzulu bir grup görür karşısında. Ön saflarında kadınların bulunduğu bu grup Almanya’dan ziyaret amacıyla gelenlerden oluşmaktadır. Türkiye’de bir Ezidi köyünde yaşanan böyle bir işbirliği, dönüşüm geçiren kültürel-entelektüel kapasiteleriyle Ezidilerin eski yurtlarına neler katabileceğinin de bir başka göstergesidir.

Yüzlerce yıldır kendi coğrafyasının bir parçası olarak yaşamış bir topluluğun mağduriyetlerinin giderilmesi, en azından bizzat ülke mahkemeleri tarafından haklı buldukları hukuki meselelerde haklarının verilmesi ve güvenli bir şekilde bundan sonraki aktivitelerini sürdürmelerinin sağlanması Türkiye’nin demokratik ve hukukun üstünlüğüne bağlı bir devlet olma vasfının kanıtı olacaktır. Kadim halklara göstereceği bu yapıcı ve kapsayıcı tutum, Ortadoğu coğrafyasında da Türkiye’nin farkını ortaya çıkaracak ve bunun, daha geniş planda çok daha cazip politik ve ekonomik getirileri olabilecektir. Özellikle de IŞİD tarafından 2014 ve sonrasında Ezidilere yapılan ve 400 bin civarında kişinin zorla göç etmesiyle ya da binlercesinin öldürülmesi, işkence edilmesi, kaçırılması veya tecavüz edilmesiyle sonuçlanan soykırımın acıları henüz tazeyken (Kizilhan, 2017: 336) Türkiye’nin takınacağı farklı tutum, kendisi açısından pozitif sonuçlar doğuracaktır.

² Batman Üniversitesi’nden Prof. Dr. Pelin Tan’la mülakat (19 Temmuz 2022).

6. Sonuç

Türkiye 2000'lerin ilk birkaç yılında, Cumhuriyet tarihinin belki de en hızlı ve kritik demokratikleşme süreçlerinden birini gerçekleştirdi. Bu kısa süreli reform dönemi bir yandan AB ile müzakere sürecinin başlatılması için yeterli olurken diğer yandan da ülke içinde olumlu bazı değişimlere yol açtı. Bu değişimlerden bir tanesi de önceki on yıllarda güvenlik riski veya ekonomik zorluklardan dolayı ülkeden göç etmek zorunda kalan Ezidilerin eski topraklarıyla ve kutsal mekânlarıyla yeniden bağ kurma yolunda hareketlenmeleri olmuştur. AB'ye uyum çerçevesinde demokratikleşme reformları aynı kararlılıkla devam ettirilmese ve pek çok sorun hala devam etse bile, Türkiye'ye gelişlerin sıklaşmasıyla başlayan o ilk hareketlenme günümüze kadar devam etmiştir. Çoğunlukla Ezidilerin arzulu tutumları üzerinden devam eden bu hareketlilik şu ana kadar hem Ezidiler açısından hem de Türkiye açısından sınırlı kazanımlar sağlamıştır. Oysaki bu çalışmada ortaya koymaya çalıştığımız gibi, Avrupa ülkelerinde kazandıkları olumlu niteliklerle yüzlerini Türkiye'ye dönecek olan Ezidiler hem kendilerine hem de ülkeye daha fazla katkı sağlayacaktır. Bu bakımdan, söz konusu kazan-kazan tablosunda kazanımların daha da ileri düzeylere çıkarılması için özellikle Türkiye tarafından daha aktif ve entegre bir stratejinin devreye sokulması gerekmektedir. Ezidilerin anlattıkları dikkate alındığında söz konusu stratejide etkili politikalarla çözüme kavuşturulması gereken iki kritik mesele öne çıkmaktadır.

Meselelerden ilki Ezidiler hakkındaki önyargıların giderilmesidir. Ezidi dendiğinde ülke ve bölge insanının aklında beliren ve çoğunlukla olumsuz olan algılar eğitim ve tanıtım faaliyetleriyle düzeltilmelidir. Aslında geçmişte yaşanan olumsuzlukların çoğunluğu da bilgi eksikliğinden ve önyargılardan kaynaklanmaktaydı. Çocukluk yıllarından itibaren Ezidilere yakın ortamlarda bulunmuş ve sonrasında onlar üzerinde akademik araştırma yapmış bir kişinin şu sözleri durumu özetler niteliktedir: "Yezidilerin inançları, sosyal ve kültürel hayatları hakkında çözüme kavuşmamış sorularla birlikte yaşıyorduk. Onlara çok yakındık ama onları tanımıyorduk" (Okçu, 2021: 10). Önyargıların aşılabilmesi için kamu otoritelerinin öncülük etmeleri ve ülkenin sosyolojik mozaiğinin doğal bir parçası olarak Ezidileri muhatap almaları gerekmektedir. Önyargıların ortadan kaldırılmasında ticaretin ve yatırımların yapıcı etkisinden faydalanmak pragmatik bir araç olabilir. Ezidilere, öncelikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ekonomik aktör olma fırsatı verilebilir ve yapacakları yatırımlar, oluşturacakları istihdam ve yaratacakları katma değer üzerinden halk nezdinde bir meşruiyet kazanmaları sağlanabilir.

İster ekonomik aktör olarak ister sade vatandaş olarak Ezidilerin eski topraklarında yeniden görünüm kazanmalarında halledilmesi gereken ikinci meselede güvenlik olacaktır. Her ne kadar önyargıların kırılması, Ezidiler açısından maruz kalabilecekleri riskleri büyük oranda azaltacak olsa da onlara eski mülklerine kavuşma ve oralarda olağan bir şekilde hayatlarını sürdürme güvencesinin verilmesi gerekmektedir. Geniş kitlelerin kesin geri dönüşü yakın gelecekte mümkün görünmese bile, uzun süreli kalışlarla bağlarını devam ettirmelerinin önü açılmalıdır.

Şeyh Evinda Ziyaretî'nin şu andaki harap halinde bile Ezidiler onlarca yıllık aranın ardından buluşup bu coğrafyayla olan bağlarını gösterdiler. O mekânın devlet-Ezidi işbirliğiyle yeniden inşa edilmesi de söz konusu bağların güçlendirilmesi hususunda bundan sonra atılacak adımların işaret fişeği gibi kabul edilebilir. Demokrasi ve barış toplumlarının inşası, bu tür küçük ve mütevazı adımların sıklaştırılmasıyla mümkün olabilir.

Kaynakça

ABGS. (2007). *Türkiye'de Siyasi Reform – Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*, Ankara: Secretariat General for European Union Affairs.

Allison, C. (2001). *The Yezidi Oral Tradition in Iraqi Kurdistan*, Richmond: Corzon Press.

- Asatrian, G. S. and V. Arakelova. (2014). *The Religion of the Peacock Angel – The Yezidis and Their Spirit World*, London: Routledge.
- Barış, A. (2014). “Yezidiler ve Türkiye’nin Demokratik Değişim Süreci,” in Hakan Samur and Zelal Kızılkın Kısacık (eds.), *Türkiye’nin Demokratikleşmesi – Etnik Dini Kesimler Üzerinden Değişimin Analizi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Blaschke, J. (1989). “Refugees & Turkish Migrants in West Berlin,” in Danièle Joly and Robin Cohen (eds.), *Reluctant Hosts: Europe and Its Refugees*, Aldershot: Avebury.
- Brettell, C. B. ve Hollifield, J. F. (2015). “Introduction: Migration Theory – Talking Across Disciplines,” in Caroline B. Brettell and James F. Hollifield (eds.), *Migration Theory – Talking Across Disciplines*, London: Routledge, pp.1-36.
- Bruinessen, M. (1992). “Kurdish Society, Ethnicity, Nationalism and Refugee Problems,” in Philip G. Kreyenbroek and Stefan Sperl (eds.), *The Kurds – A Contemporary Overview*, London: Routledge.
- Castles, S., Haas, H. and Miller, M. J. (2014). *The Age of Migration – International Population Movements in the Modern World*, Fifth Edition, New York: Palgrave Macmillan.
- Çağdaş newspaper. (2022). “Ziyaret İçin Almanya’dan Yüzlerce Konuk Geldi!..” June 11.
- Driver, G.R. (1922). “The Religion of the Kurds,” *Bulletin of the School of Oriental Studies*, Vol. 2, No. 2, pp.197-213.
- Drower, E. S. (1940). *The Peacock Angel in the Spring*, The Royal Central Asian Society.
- Fuccaro, N. (1999). *The Other Kurds – Yazidis in Colonial Iraq*, London: I.B. Tauris.
- Garnett, J. and S. L. Hausner (eds.). (2015). *Religion in Diaspora – Cultures of Citizenship*, Basingstoke: Macmillan.
- Guest, J. S. (1987). *The Yezidis: A Study in Survival*, London: KPI.
- Haar, Gerrie Ter (ed.). (1998). *Strangers and Sojourners: Religious Communities in the Diaspora*. Lincolnshire: Anybook Ltd.
- Helton, A. C. (1992). ‘Ten Case Abstracts’, *International Journal of Refugee Law*, Vol. 4, No. 1
- IRCC. (2017). *Population Profile: The Yazidis*, Immigration, Refugees and Citizenship Canada, <https://www.rstp.ca/wp-content/uploads/2016/07/Yazidi-Population-Profile-February-2017.pdf>.
- Kizilhan, J. İ. (2017). “The Yazidi – Religion, Culture and Trauma,” *Advances in Anthropology*, Vol. 7.
- Kreyenbroek, P. G. (2009). *Yezidism in Europe – Different Generations Speak About Their Religion*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kreyenbroek, P. G. (2014). *Ezidilik – Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Geleneği*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Lescot, R. (1938). *Enquête sur les Yezidis de Syrie et du Djebel Sindjar*, Beyrouth: Librairie du Liban.
- Meyer, N. L. (2019). “Geschichten vom Leid der Verfolgung,” *Westfalen-Blatt*, 6 May, <https://www.westfalen-blatt.de/owl/kreis-herford/loehne/geschichten-vom-leid-der-verfolgung-1152269>.

- Minority Rights Group. (2018). *Yezidis (Ezidis)*, <https://minorityrights.org/minorities/yezidis-2/>
- Okçu, D. (2021). *Yezidilik ve Yezidiler*, İstanbul: Ekin Yayınları.
- Omarkhali, K. (2017). *The Yezidi Religious Textual Tradition: From Oral to Written. Categories, Transmission, Scripturalisation and Canonisation of the Yezidi Oral Religious Texts*, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Park, C. (1994). *Sacred Worlds: An Introduction to Geography and Religion*, London: Routledge.
- Samur, H. (2009). "Turkey's Europeanization Process and the Return of the Syrians," *Turkish Studies*, Vol. 10, No. 3.
- Taylor, C. (2007). *A Secular Age*, Cambridge: Belknap Press.
- Turner, B. S. (2011). *Religion and Modern Society – Citizenship, Secularisation and the State*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Warner, R. S. and Wittner, J. G. (eds.) (1998). *Gatherings in Diaspora: Religious Communities and the New Immigration*, Philadelphia: Temple University Press.
- Yalkut, S. B. (2016). *Melek Tavas'un Halkı Ezidiler*, İstanbul: Metis, 5th Edition.
- Yılmaz, N. ve Sert Özkul, Y. (2020). *Mardin ve Batman'da Yaşayan Ezidilerin Hizmetlere Erişimi*, İstanbul: Hayata Destek Derneği.